

АСПЕКТИ ТРАДИЦІЙНОСТІ В МОДЕРНИХ МОДЕЛЯХ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

Висвітлюються методологічні проблеми концептуалізації культури в модернізаційній парадигмі. Визначається взаємодієповідність теорії модернізації й культурної політики. Запропоновано варіант типологізації культурної політики в контексті модернізації.

Ключові слова: культура, традиція, модернізація, культурологія, культурна політика, моделі культурної модернізації.

Освещаются методологические проблемы концептуализации культуры в модернизационной парадигме. Определяется взаимное соответствие теории модернизации и культурной политики. Предлагается вариант типологизации культурной политики в контексте модернизации.

Ключевые слова: культура, традиция, модернизация, культурология, культурная политика, модели культурной модернизации.

The methodological problems conceptualization cultures in paradigm modernization are considered. Mutual conformity of the theory of modernization and the cultural policy is established. The variant classification of cultural policy in the context of modernization is proposed.

Keywords: culture, tradition, modernization, culturology, the cultural policy, models of cultural modernization.

Модернізація є одним з найпопулярніших концептів у словнику сучасної політики та соціальних наук. Згідно з Оксфордським словником англійської мови, поняття «модернізація» ввійшло до суспільного обігу завдяки англійській пресі в 1770 р. і мало цілком практичний смисл — «оновлення». Йшлося про відновлення та вдосконалення матеріальних об'єктів. У подальшому, як це часто відбувалося в історії, поняття набуло значно ширшого застосування. Врешті-решт, з середини ХХ ст. в науковому та політичному середовищі під модернізацією розуміють специфічні процеси зміни суспільних систем або їх складових, результатом яких є формування сучасних цивілізаційних стандартів. Ідеться, в першу чергу, про соціально-політичні або економічні сфери, де модернізація передбачає нововведення, в першу чергу технологічні й інституційні. Однак в числі проблем, які є не до кінця вирішеними в теорії модернізації, — можливість адекватного пояснення процесів культурних змін.

До спроб визначити специфіку модернізації української культури в її історичних та політичних аспектах належать дослідження Я. Грицака, О. Гриценко, Б. Кравченко, А. Колодій, Т. Кузьо, М. Рябчука. Соціокультурні аспекти модернізації набули висвітлення у фундаментальних працях В. Андрущенка, В. Бакірова, В. Кременя, Р. Кіся, М. Михальченка, Ю. Пахомова, В. Ткаченка, В. Шейка. Специфічні

інституціональні та культурно правові аспекти проблеми розкриваються С. Дрожжиної, В. Солодовника, Н. Цимбалюк. Метою цієї статті є визначення культурологічного змісту поняття «модернізація» та можливостей його застосування для характеристики сучасних культурних процесів в Україні.

Практика звернення до ідеї модернізації передбачає як мінімум два аспекти. У вузькому сенсі — це впровадження нових технологій, перш за все виробничих та комунікативних. В ширшому контексті «модернізація» означає перетворення аграрного суспільства в індустріальне, зі всіма наслідками, в першу чергу соціальними й політичними. Звичність реконструювання культурних змін з історико-політичних або ж соціально-економічних позицій не гарантує відповідності висновків сутності культури. Аналогії між культурними, соціальними, історичними змінам не завжди є виправданими, оскільки культура при цьому набуває дещо схематичного вигляду — зручний для презентації позиції дослідника в домінуючій сьогодні науковій парадигмі, але надто умовний для того, щоб на його основі вирізнити власне культурологічні проблеми. Це є підставою для критики теоретичної моделі, уточнення, корегування і навіть її заміни відповідно до напряму та характеру трансформації суспільної свідомості. Власне культурологічний вимір соціальних змін до сьогодні сприймається в науковому середовищі з більшою упередженістю, ніж, наприклад, соціологічний аналіз культурних процесів. Однак сумніви у коректності висновків щодо ступеню відповідності їхніх спостережень сутнісним характеристикам самої культури залишаються. Соціологічні, економічні, історичні, антропологічні, психологічні підходи до усвідомлення культури дають досить цікаві результати. Проте складність самого явища залишає і, навіть, провокує можливість виходу за чітко обумовлені методологічні межі певних наукових дисциплін.

До неklasичних наукових практик належить й культурологія. Зважаючи епістемологічну позицію цієї сфери знання, її можна сприймати як певний науковий стиль, який має перспективу теоретико-методологічного конституювання в науковий напрям. Основна складність формування культурології полягає у відсутності власної методології визначення культури як об'єкта дослідження. Тобто культура «сама по собі» не має якихось чітких унікальних характеристик, які б визначали її поряд з іншими явищами. Отже, пояснити культуру в її власних категоріях неможливо. Проте наявними є певні теоретичні підходи до цього явища, які адекватно сприймають представники різних наукових шкіл. Найближчими до проблематики культурологічних студій є культурна антропологія, соціологія розвитку, структурна лінгвістика, соціальна психологія. Загалом, ідеться про усвідомлення культури як змісту соціального життя людини. Це забезпечує той рівень методологічної пластичності, який дозволяє через комбінування сучасних соціальних теорій та методик сформулювати власне культурологічну позицію. На наш погляд, вона полягає в науковій актуалізації гуманітарних проблем певного соціального середовища з метою виявлення нагальних ментальних питань.

Основні підходи до вирішення складних соціальних та екзистенційних проблем самі є складовою процесів змін і водночас у своєрідний спосіб їх визначають. Так, ідея розвитку суспільства та людини цілком відповідає реаліям епохи європейського Просвітництва, як й інтерес до історії, культури, політики в сучасному їх значенні. До початку ХХ ст. домінантним підходом культури є результативність історичних змін, або прогрес. У подальшому оціночний наголос у розумінні культури замінюється на більш конструктивний, аналітичний підхід до неї, як до універсальної характеристики людини та суспільства. Водночас, «антропологізація» та «соціалізування» поняття культура передбачають його історичну рефлексію, тобто відмову від абстрактних узагальнюючих схем на користь конкретної ситуації, що склалася в певному суспільному середовищі. Отже, поняття культура припускає можливість його тлумачення як стилю життя, притаманного суспільству в певний історичний період. Враховуючи тенденцію зміни фундаментальних характеристик культури упродовж минулого століття, адекватнішим для його сучасного визначення є категорія «ситуації». Тобто культура є ситуативно актуалізованою символічною системою, яка визначає ціннісні орієнтири суспільства і репрезентується окремими групами й індивідами. Такий підхід кореспондується з позицією Ф.Тенбрука: «Культура є настільки суспільним явищем, наскільки вона є репрезентативною культурою, тобто виробляє ідеї, значення, цінності, які діють залежно від їх фактичного визнання. Вона охоплює, таким чином, переконання, оцінки, картини світу, ідеї та ідеології, які впливають на соціальну поведінку тією мірою, в якій члени суспільства або їх активно поділяють, або пасивно визнають» [5, с. 173].

Сама ідея модернізації, яка ґрунтується на концепції еволюціонізму та функціоналізму, пройшла декілька етапів у своїй трансформації: 1) друга половина 1950 — перша половина 1960-х рр. — період народження та швидкого розвитку модернізаційних досліджень у класичній версії; 2) кінець 1960-х — 1970-ті рр. — критичний період, упродовж якого модернізаційна перспектива стала предметом критики, як внутрішньої, так і зовнішньої — зі сторони конкуруючих теорій відсталості (залежного розвитку), світ-системного аналізу І. Валлерстайна, неомарксизму; 3) 1980-ті рр. — посткритичний період відродження модернізаційних досліджень, упродовж якого виявилися тенденції конвергенції шкіл модернізації, залежності та світ-системного аналізу; 4) кінець 1980-х - 1990-е рр. — становлення неомодернізаційного і пост-модернізаційного аналізу під впливом трансформацій у країнах Центрально-Східної Європи і Євразії. Сучасна версія теорії модернізації (неомодернізаційний або постмодернізаційний аналіз) пов'язана з іменами, Р. Робертсона, У. Бека, К. Мюллера, В. Цапфа, А. Турена, С. Хантінгтона, П. Штомпки та ін.[2]

«Модерність стала вінцем, максимальним вираженням усієї прогресистської культурно-цивілізаційної парадигми. Ідеологія прогресу, набуваючи все більш секулярного наповнення, впродовж всього періоду модерності визначала європоцентризм історичного процесу, передбачаючи рух різних народів по висхідних східцях до раціоналізму,

секулярності, економікоцентризму»[2]. Становлення модернізаційної парадигми соціальних змін відповідає реаліям процесу розпаду колоніальної системи та державного самовизначення численних народів Азії, Африки та Латинської Америки в середині ХХ ст. Власне кажучи, Модернізація є теоретичним обґрунтуванням можливості переходу до ринкових відносин в економіці, демократичних стандартів у політиці та стимулювання особистісних пріоритетів в формуванні системі цінностей. Водночас, зрозуміло, що сподівання знайти найповніше втілення «сучасності» є примарними, як і адекватно оцінити ступінь модерності майже неможливо за браком якісних її характеристик. Посилаючись на Д. Бергера можна зазначити основні принципи сучасної теорії модернізації. Процеси модернізації мають спільне спрямування. Модернізація — це перш за все внутрішнє досягнення суспільств, в яких розгортаються модернізаційні процеси. Модернізаційним процесам, що відбуваються в різних частинах соціокультурної сфери, притаманний компліментарний характер, тобто вони взаємно доповнюють один одного. Країни, що лідирують у модернізаційних процесах, не заважають тим, хто перебуває на більш ранньому етапі [1].

Теорії та практика модернізації не завжди збігалися у реальних процесах. Проте є доволі симптоматичним, що в самій концепції модернізації дедалі акцентованішими стають проблеми культурної самобутності суспільств, які модернізуються[3, с. 43]. Частіше за все йдеться про перспективи нації та національної держави, як результатів модернізації, в умовах набуття нею нових характеристик і вимірів. Як зауважує російський політолог та культуролог А. Окара: «Слід пам'ятати, що в сучасному постіндустріальному, постмодерному глобалізованому світі значення і роль національних культур змінилися: замість модерністського уявлення про єдиний шлях» як універсальну модель розвитку всього людства прийшли уявлення про мультикультуралізм, «зіткнення цивілізацій» й унікальність історичного шляху кожної нації і цивілізації. Нині саме національна культура і «гуманітарна аура нації» стають основою «soft power» («м'якої влади») тієї чи іншої держави»[7]. Національний статус культури передбачає наявність у суспільній системі тих важелів стабілізації, які є не тільки адекватними цивілізаційним змінам, а й ефективними в забезпеченні трансформації суспільних уявлень про їх сутність. Стан «національної» держави, який є вихідним у формуванні сучасних моделей світоустрою, передбачає якісні зміни в соціальній свідомості, а відтак і в символічному порядку суспільства. Отже, національна культура — не тільки втілення здатності суспільства до змін, а й, водночас, відображення спроможності в процесі їх реалізації формувати неповторний соціально-культурний стиль. Протиріччя між унікальним національним та універсальним модерним є одним з фундаментальних у політичній та культурній практиці суспільств, що модернізуються, оскільки цей процес передбачає більший чи менший розрив з традиціями. Але якщо на певному етапі внаслідок цього формується нація, то в подальшому національні форми опиняються під загрозою деформації та зникнення. Модернізація як культурно-історичний процес,

очевидно, передбачає можливість різних варіантів самовизначення суспільств, які об'єднуються не стільки за якимись стабільними ознаками, скільки за певним культурно-політичним статусом, підґрунтям якого є специфічна ідентичність. Отже, зміни принципів та способів самоідентифікації суспільств можна розглядати як утілення прогресу в процесі набуття ними ознак модерності.

Водночас, нестандартні соціальні процеси в новітній історії неєвропейських народів, а згодом і в країнах Центральної та Східної Європи, стали приводом для сумнівів в однозначній позитивності прогресу. Сумніви переросли в критику модерного прогресизму, яка урівноважується сьогодні численними постмодерністськими нелінійними моделями культурних процесів. Дедалі більшу увагу привертають явища, що перебували в «тіні» прогресу — ті, що мали б визначати «минуле» людства, які тлумачаться як соціальні атавізми, але попри всі прогнози доводять свою функціональну ефективність у сьогоденні. До категорій, що потребують переоцінки у зв'язку зі зміною наукової парадигми, належить і «традиція». Тривалий час вона сприймалася як протилежність раціональності та, відповідно, використовувалась як поняття, що покликане моделювати ситуацію протилежну розвитку. Тобто традиція — явище ірраціональне та статичне — сприймалася перешкодою на шляху прогресу, як явище, характерне для архаїчних етапів історії, а відтак — як потенційна жертва модернізації, тобто як уламок минулого, що витісняється та підлягає забуттю під час соціальних змін. Варто зазначити, що звернення до традиції та формування її наукової теорії, стало результатом та причиною переосмислення соціального змісту культури впродовж ХХ ст.

На межі ХІХ та ХХ ст., коли сформувалися, отримали соціальну санкцію та набули статусу класичних концепцій К. Маркса, М. Вебера, Е. Дюргайма, популярним був пошук універсальних рецептів переходу традиційних суспільств у модерний стан. Незважаючи на те, що теоретичне конструювання механізмів модернізації відбувалося на різних підвалинах: виробничих відносинах, систем цінностей, типів солідарності, — усе ж традиційне (свідомість, суспільство, культура), загалом, мало негативну конотацію. Згодом, у першій половині ХХ ст. відбулася переоцінка: традиційне й модерне суспільство розглядалися вже не тільки в площині протистояння, а й спадковості та взаємозалежності. У другій половині ХХ ст. традиційне та модерне набули іншого виміру — своєрідних орієнтирів діяльності ключових інститутів, які акумулюють суспільний потенціал та забезпечують одночасний рух за декількома напрямками. Як пише вітчизняна дослідниця С. Цимбалюк «модернізацію можна визначити як творчо-перетворювальну функцію розвитку, специфіка якої дозволяє розглядати її як засіб відновлення суспільств, а соціально-культурну модернізацію розглядати як реформування існуючих традицій, універсалізацію прогресивної системи цінностей, що відповідають перспективним тенденціям розвитку світових суспільств» [8]. У численних дискусіях щодо змісту динаміки традиції заслуговують на увагу декілька позицій. Крім звичного протиставлення традиційних форм культури та традиційної культури

загалом культурі модерній або ж масовим формам культури, продуктивним є переосмислення самих феноменів «традиція» та «творчість» у контексті постмодерної парадигми. Творчість передбачає наявність традиції, як умови її реалізації. Не вступаючи в теоретичну полеміку про природу традиції, її необхідності для культури, функцій або формах, усе ж хотілося б згадати про деякі її аспекти, актуальні в контексті цієї теми. Традиція може тлумачитися у своїх смислових відтінках залежно від характеру або сфери прояву. В ідеалі культурна традиція досить постає синонімом будь-якого початку. В такому контексті вона сприймається як безумовна цінність, що вимагає збереження і подальшої ретрансляції. Осмислення доцільності оціночного ставлення до традиції пов'язано з модерністською інтелектуальною хвилею. Проте рівень радикалізму в оспоренні значимості традиції не варто перебільшувати, особливо в контексті ситуації постмодерну.

Модерн – є не стільки заперечення, скільки актуалізація (раціоналізація) традиції. У будь-якому разі постмодерн, як основна парадигма сучасності, моделює неотрадиціоналістську змістову панораму, пропонуючи не стільки відновлення, скільки переформатування традиції. «Традиція не як меморіал символів, а як «жива» практика реалізації актуальних сенсів і цінностей, що в ідеалі припускає таку основу соціальної солідарності, яка б забезпечувала результативність індивідуальної самореалізації. Більше того, не варто розраховувати виявити традицію в її архаїчній тотальності. Вона є, радше, колажем, складеним з різнорідних явищ, що в сукупності виявляють ідею порядку» [6, с. 72]. Традиції, як архаїчні, так і сучасні, впізнаються майже за одними й тими ж ознаками: колективність, стійкість в часі, соціальна затребуваність. Однією з найочевидніших проблем сучасної культурної практики є розрізнення оригіналу і копії, реальності і симуляції, що зумовлює звернення до проблеми меж мінливості й основ варіативної традиції. Політика, безумовно, не будучи функціонально рівнозначною традиції, може виступати в ролі її репрезентанта. Йдеться про її ефективність у врегулюванні та стабілізації суспільних відносин. Як вважає один з найавторитетніших дослідників традиції Ш. Ейзенштадт «...стійке функціонування «сучасного» суспільства більшою мірою залежить від наявності відповідних традиційних передумов, від їх використання та включення в сучасну систему»[9].

Зважаючи на те, що модернізація ніколи не мала і не має візцевих варіантів, а політична практика передбачає фрагментарність її наслідків і не гарантує невпинності в запровадженні проєктів, усе ж можна запропонувати декілька варіантів моделювання культурної політики, маючи на увазі вже випробувані її історичні моделі. Зважаючи на стан самої концепції модернізації, про будь-які претензії на завершеність, а тим більше вичерпність запропонованої класифікації не йдеться. Але узагальнення такого роду надають можливість рельєфніше окреслити особливості ситуації, що склалася в українській культурі. По-перше, культурну політику можна розглядати як спосіб соціального «переформатування» традиційних норм або їх заміщення новими культурними взірцями. Це сценарій радикальних змін у політичній культурі

на основі історичного «визрівання» ситуації та шляхом революційного впровадження модернізаційних проєктів. Внаслідок цього соціальна проблема «еліта-маси» вирішується в перспективі національного культурного самовизначення. Йдеться про процес спонтанної зміни ціннісної парадигми суспільства через пошук політичного консенсусу на основі ре-інтерпретації культурних норм. Такого роду зміни можна вважати органічним варіантом модернізації, а саму модель культурної політики - новаційною.

По-друге, культурна політика може розглядатися як технологія інноваційного розвитку завдяки запозиченню новацій — винайдених або випробуваних в інших соціокультурних середовищах зразків та норм. Зважаючи на багаточисельність, укоріненість соціальних традицій та стійкість масових стереотипів, що формують інформаційне поле традиції, йдеться про доволі консервативний варіант модернізації. Тобто вона передбачатиме експорт та точкове впровадження новацій, головним чином технологічних, які мають адаптивний ефект, але не зачіпають фундаментальних підвалин соціально-культурного укладу. Одним з фундаментальних стає конфлікт між владою та суспільством як носіями різних політичних інтересів. Зазвичай глибина та системність модернізації в цьому випадку визначається потребами владних еліт і не завжди є послідовно впроваджуваною, а тим більше завершеною. Разом з тим, саме відсутність позитивно сприйнятих суспільством результатів стає приводом для нарощування протестних настроїв у суспільстві, які можуть бути пов'язані як з очікуванням новацій, так і зростанням традиціоналізму. Така модернізація є стимулом зміни політичної культури, а основною проблемою є вибір оптимальної її моделі. Загалом, подібні процеси демонструють варіант інноваційної модернізації.

По-третє, культурна політика як процес пошуку оригінального варіанта модернізації. Йдеться про практику стимулювання традиційних механізмів культурної динаміки. У такому разі іноді використовується поняття «альтернативна модернізація». Тобто мається на увазі не стільки подолання та відмова від традиційних норм й інститутів, скільки про зміну ставлення до них самих носіїв традиції завдяки розширенню інформаційного поля повсякденності. Тобто модернізація стає результатом не демонстративної зміни символічного порядку, а проблемою внутрішнього вибору на основі розширення культурних взірців поведінки та способів мислення. Межа конфліктності при цьому пересувається на рівень взаємодії індивіда та суспільства. Точніше, проблемою стає відмінність між індивідуальною і колективною інтерпретацією процесів та ситуацій, між індивідуальним вибором і колективними очікуваннями, між правами і свободами особистості та соціальними настановами. Інтеграція традиційних суспільств у модерне міжнародне середовище завдяки стимулюванню нових культурних пріоритетів відбувається без суттєвих змін самої соціокультурної системи і може вважатися стимульованою модернізацією.

Характеризуючи специфіку культурної політики останніх десятиліть, є підстави вважати, що в Україні реалізується один з варіантів

інноваційної модернізації. Зважаючи на місце країни в міжнародних рейтингах, якими визначається її цивілізаційний статус, модернізація не стала державною політикою, залишаючись стратегічним орієнтиром українського суспільства [4]. Попри те, що ця ідея з початку 90-х рр. ХХ ст. є постійною темою політичних декларацій, вона на стала реальною системною практикою діяльності держави. Серед найскладніших аспектів «українського питання» — відсутність кореляції між поняттями «модернізація» та традиція, зворотною стороною чого є поява різного роду неотрадиціоналістських стратегій. До того ж, культура в офіційному дискурсі не набула характеристик універсального виміру суспільства і використовується поняття, що відповідає змісту певної суспільної галузі. Продовж минулих десятиліть не вдалося досягти потрібної для реалізації ефективної культурної політики консолідації суспільства. Більше того, існує перспектива подальшого поглиблення конфліктності в суспільстві, чому сприяє зокрема й те, що національна культурна традиція репрезентується переважно в меморіально- ритуальному форматі історії.

Загалом, модернізація поки що не розглядається українською політичною та економічною елітами як культурна проблема, про що свідчать як індиферентність більшості політичних сил до самої ідеї культурного розвитку, так і досить формальна реалізація стратегії входження в сучасний європейський простір. Принаймні, повноцінної легітимації ідеї української нації ні серед населення України, ні на міжнародному рівні поки що не відбулося. В числі проблем, що потребують подальшого дослідження — визначення специфіки політичної репрезентації ідеї модернізації в Україні та її рефлексій у культурній практиці різних груп населення.

Список літератури

1. Berger J. Modernisierungsbegriffe und Modernitätskritik in der Soziologie // Soziale Welt, –1988, –№ 38.– S. 224-236;
2. Гавров С.Н. Модернизация во имя империи. Социокультурные аспекты модернизационных процессов в России. / С.Н.Гавров. –М.: Едиториал УРСС, 2004. — 352 с.
3. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Грицак.– К.: Критика.– 2004.– 344 с.
4. Жуковська А.Ю. Умови формування та розвитку людського капіталу як фактор конкурентоспроможності національних економік / А. Ю. Жуковська // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. — 2010.– № 1 (3). –Т. 2.– С.107-117.
5. Ионин Л.Г. Социология культуры: Путь в новое тысячелетие (Учебное пособие для студентов вузов / Л.Г. Ионин. — М.: Логос, 1996. — 280 с.
6. Кравченко О. В. Проблематизація державної культурної політики України в контексті ідеї локалізації / О.В.Кравченко.– Вісн. іс Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал. — К.: Міленіум, 2010. — № 4. –С. 70-74.
7. Окара А. «Культурный суверенитет» нации в эпоху постмодернизма, или как перекодировать «локальную» культуру/ А.Окара// Зеркало недели.– 2007.– № 42 (671) 11 — 18 ноября.

8. Цимбалюк С.І. Модернізація як системна детермінанта культурних змін/ С.І.Цимбалюк // V Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Культурологічний дискурс сучасного світу: від національної ідеї до глобалізаційної цивілізації: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 1-2 червня 2007 р. — К.: Міленіум, 2007. — С. 209-214.
9. Эйзенштадт Ш. О неопределенности термина «традиция» / Ш. Эйзенштадт // Сравнительное изучение цивилизаций. — М.: Аспект Пресс, 1999. — С. 237-239.

Надійшла до редколегії 13.12.2010 р.